

Waarom filosofie anders is dan alle andere wetenschappen

JACOB KLAPWIJK

Filosofie is anders dan alle andere wetenschappen. Filosofie in de modern-wetenschappelijke zin van het woord kun je negatief wellicht het best omschrijven als antimetafysisch. Antimetafysisch, omdat ze zich in toenemende mate is gaan distantiëren van de bovenzinnelijke wereld zoals die gethematiseerd werd in de antiek-middeleeuwse en vroegmoderne filosofie. Uitzonderingen daargelaten, leent de filosofie van tegenwoordig zich niet voor rationele bespiegelingen, zeg, over de eerste beginselen of over de goddelijke grond of over het hoogste doel van de kosmos, of over het wesen van de dingen. Ze heeft zich van de metafysica afgewend. Ze is tot het inzicht gekomen dat de zoektocht naar een wereld die de ervaringsmogelijkheden van de mens te boven gaat in feite zonder nut en zonder zin is, en dat alle pogingen in die richting berusten op rationele zelfoverschatting.

Geen wonder dat de faculteit wijsbegeerte, of hoe de institutionele vormgeving van de filosofie aan de Vrije Universiteit in de afgelopen eeuw ook mag hebben geheten doorgaans – maar niet altijd – een zeer kritische houding heeft ingenomen ten aanzien van de metafysica. Ik deel deze kritiek op de zelfoverschatting van de rede die onvermijdelijk zit ingemetseld in het begrip metafysica.¹ Te lang heeft de metafysica een stempel gedrukt op de filosofische traditie. Dat begon al bij Plato, die achter de wereld van de zichtbare dingen zocht naar de ware wereld van de onzienlijke ideeën. En het ging door tot aan Hegel, die eveneens op zoek was naar een hogere en ware wereld en in het werkelijkheidsproces de zelfontplooiing van de wereldgeest meende te ontwaren. Voor de filosofie is het van levensbelang om uit de buurt te blijven van de metafysica, waartoe slechts een intellectuele

1 Het is uiteraard niet onmogelijk het begrip metafysica op andere manieren te definiëren dan ik hier gedaan heb. Voorzover zulke veranderingen hout snijden, zou mijn kritiek wellicht enigszins moeten worden bijgesteld. Een discussie over de aanvaardbaarheid van de term metafysica heeft op zich weinig zin.

elite toegang zou hebben. Het lijkt me ook de enige manier om scherper zicht te krijgen op wat filosofie dan wel is.

Laten we een ogenblik stilstaan bij wat ik het distinctieve kenmerk zou willen noemen van metafysische uitspraken. Metafysische uitspraken zijn uitspraken die de ervaring te boven gaan in die zin dat ze zich presenteren als onbewijsbaar en onweerlegbaar ineen. Waar de metafysicus aan het woord komt daar valt dan ook al gauw, afhankelijk van de betreffende ambiance, een pijnlijke dan wel een eerbiedige stilte. Het gesprokene komt in al zijn verhevenheid op de toehoorders over als een keten van hetzij onbewijsbare, hetzij onweerlegbare stellingen. Wat moet men er verder mee? De aangevoerde argumenten onttrekken zich per definitie aan de kritische controle van de ervaring, voldoen dus ook niet aan de eis van empirische verificatie of falsificatie die de wetenschap zichzelf heeft opgelegd.

Hiermee beweer ik niet dat het project van de metafysica over heel de linie berust op een misvatting van wat wetenschap is. Er schuilt in haar een legitiem moment, ja, een uiterst gerechtvaardigd motief. Het is gelegen in de kostbare opvatting dat de wetenschap – en dan denk ik in het bijzonder aan de filosofie – zich niet exclusief dient te beperken tot de wereld van de empirische *verschijnselen*. Ook al is de wetenschap verankerd in de ervaring, de ervaring omvat meer dan wat in de ervaring verschijnt. Er is ook iets wat niet in de ervaring verschijnt, wat zich eerder in de ervaring verbergt en toch alle aandacht waard is. Daaraan herinnert de metafysica, haars ondanks.

Helaas gaat de afwijzing van de metafysica in de moderne filosofie vaak gepaard met naturalistische en atheïstische claims, alsof ze in elkaars verlengde zouden liggen. Dat lijkt me een vergissing. Hoe antimetafysisch ook, ik zal nooit beweren dat men God in het wetenschappelijke discours niet ter sprake mag brengen. Integendeel, je kunt God zeer wel op een zinvolle manier in de wetenschap ter sprake brengen, althans voorzover hij zich geopenbaard heeft in de empirische werkelijkheid, nader, binnen de spirituele ervaringen van het geloof en/of binnen de historische overleveringen van de godsdienst. Een voorbeeld hiervan is de christelijke theologie. Je zou haar met goede gronden een empirische wetenschap kunnen noemen, voorzover ze stoelt op authentieke ervaringen van mensen met God.²

2 De christelijke theologie zie ik als een empirische wetenschap reflecterend op de correlatie, de wederzijdse betrokkenheid, van religieuze ervaring en goddelijke openbaring. Ze baseert zich op ervaringen die gegrond zijn in openbaring. Daarom is ze ervaringstheologie en openbaringstheologie ineen. Haar tegenhanger is de zogenaamde natuurlijke of metafysische theologie. Die heeft zich vanaf de Middeleeuwen met behulp van Godsbewijzen opgeworpen als een rationele ondersteuning van de christelijke religie en theologie.

Kunnen we de methode van de filosofie negatief benoemen als antimetafysisch, in positieve zin kunnen we haar betitelen als empirisch. Ook dit punt wil ik graag toelichten. Rechtgeaarde filosofie stelt zich – evenals alle andere empirische wetenschappen, de theologie inclus – op het standpunt van de ervaring. Let op, ik heb het hierbij over ervaring in de volle zin van het woord! Ervaring is meer dan de cleane, protocollaire registratietechniek die laboratorium- en veldonderzoekers hanteren. Ze is ook meer dan de simpele ‘sense experiences’, d.i. de waarnemingen van kleuren, vormen e.d. waarop de Britse empiristen zich sedert Locke en Hume beroepen. Bij ervaring gaat het niet slechts om zinlijke waarnemingen en zintuiglijke observaties. Het gaat om de volle bandbreedte van gewaarwordingen die de mens in de dagelijkse levenspraktijk eigen is, om ‘everyday life experience’ in de meest royale zin van het woord. Daartoe mogen wat mij betreft ook Godservaringen gerekend worden, zoals ik boven al zei. Ter voorkoming van misverstand voeg ik toe dat de alledaagse of praktische levenservaring – of het nu gaat om zinlijke, morele of religieuze ervaring – telkens kritisch gescreend dient te worden alvorens de wetenschappen zich erop beroepen kunnen. Er is immers altijd kaf onder het koren en geen enkel beroep op ervaring in welke wetenschap dan ook draagt het keurmerk van onfeilbaarheid.

De dagelijkse levenservaring is een ‘con-crete’ ervaring. Dat wil letterlijk zeggen, ze is een samen-gegroeide of samengestelde ervaring. Ze is een ervaring die een veelheid van keninteresses in zich bergt, interesses die zich articuleren op verschillende zijns- of ervaringsniveaus. In het dagelijkse leven gaat zinlijke waarneming altijd gepaard met niet-sensitieve aandachtsvormen, onder meer van logische, symbolische, economische, esthetische, morele en religieuze aard. Wie bijvoorbeeld een sieraad ziet, heeft niet alleen een ervaring van vorm en kleur maar ervaart meteen ook zijn economische waarde, zijn artistiek ontwerp, zijn symbolische betekenis. Ook wie kijkt naar het golvende graan, een schilderij, een spelend kind of het voorbijrazende verkeer ziet veel meer dan wat voor ogen is. Hij/zij ervaart aan genoemde verschijnselen naast sensitieve ook esthetische, economische en andere betekenissen.

Welnu, de moderne wetenschap stelt zich op het standpunt van de ervaring. Ze tracht de indrukken die in de ervaring op ons afkomen theoretisch (d.i. analytisch en systematisch) te doordenken. Gelet echter op het feit dat die ervaring concreet is en uiteenlopende keninteresses en ervaringsmogelijkheden omvat, zou de wetenschap in al die empirische gegevens verdrinken, als ze niet scherp selectief te werk ging. Dus heeft de wetenschap zich in toenemende mate gespecialiseerd als vakwetenschap. Als zodanig richt ze zich op een enkel vakgebied, d.w.z. op een enkel erva-

ringsniveau. Ze abstraheert bijvoorbeeld uitsluitend fysische indrukken of biotische gegevens of economische data of esthetische impressies, als aanzet tot een fysische, resp. biologische, economische of esthetische theorie. Kortom, de ervaring waarop de vakwetenschap zich verlaat is niet langer de concrete maar een geabstraheerde ervaring. En toch, hoe abstract en afgebakend die ervaringsmodus ook mag zijn, ze houdt een link met de voortheoretische ervaringswereld als geheel. Ze verliest zich niet in een zinloze zoektocht naar metafysische ordeningen die zich achter de wereld van empirische verschijnselen zouden bevinden.³

Als echter de meeste wetenschappen zich geprofileerd hebben als vakwetenschappen met een specifiek ervaringsbereik, wat is dan in dit kader de rol van de filosofie? Ze heeft zich op een geheel andere manier geprofileerd. Van oudsher was ze de 'moeder' van alle wetenschappen met een belangstellingssfeer zo wijd als de wereld. Nu de 'kinderen' het huis verlaten hebben met hun specifieke keninteresses, houdt zij de algemene kennisinteresse overeind, maar dan toch op zo'n manier dat ze de vakwetenschappen niet voor de voeten loopt.

Anders gezegd, er is een nieuwe werkverdeling ontstaan. Enerzijds heb je de specialistische vakwetenschappen, gericht op de inhoud van de ervaring, zeg: de *ervaringsfeiten*. Hun invalshoek en inbreng is in sterke mate niveaubepaald, want ze analyseren de empirische gegevens die zich aandienen op een bepaald organisatieniveau van de werkelijkheid. Anderzijds heb je de filosofie, gericht op iets waaraan de meeste vakspecialisten voorbijlopen, namelijk de algemene vooronderstellingen die in onze werkelijkheidservaring besloten zijn, zeg: de *ervaringscondities*. Welnu, in die ietwat ongebruikelijke aandacht niet voor de specifieke verschijnselen maar voor de algemene voorwaarden van de ervaring manifesteert zich de invalshoek en inbreng van de filosofie. De filosofie is niet een speciaalwetenschap, ze is van huis uit een totaalwetenschap. Uiteraard kan een filosoof ook interesse aan de dag leggen voor bijzondere ervaringsfeiten. Maar kijk uit! Zij/hij doet zoiets toch altijd met een zijdelingse belangstelling voor de algemene

3 De alledaagse levenservaring werd in de afgelopen eeuw herontdekt door Dilthey, Husserl, Heidegger en Dooyeweerd. Zogeheten kritische filosofen (in de lijn van Kant) deden haar af als 'naïeve' ervaring, een primitieve kennisvorm waaraan de moderne mens dankzij het licht van de rede ontgroeid zou zijn. De naïeve ervaring zou niet opgehelderd maar vervangen moeten worden door de inzichten van de wetenschap. Met de opkomst van het positivisme is deze sciëntistische voorstelling van zaken mateloos populair geworden. Men vergeet alleen dat ook de wetenschap in haar beroep op de ervaring zich rekenschap geeft van de voortheoretische ervaring, al heeft men haar (te recht) aan methodische restricties onderworpen.

en structurele voorwaarden die hierbij in het geding zijn: de premissen en presupposities die de ervaring van feiten vormgeven.

Hiermee krijgt de onderlinge taakverdeling van vakwetenschap en filosofie het nodige reliëf. De een is speciaalwetenschap, gericht op de harde en minder harde feiten van de ervaring. De ander is totaalwetenschap, geboeid door de algemene en vaak moeilijk vatbare (zachte) vooronderstellingen van de ervaring. De methode van de vakwetenschap is empirisch in een inhoudelijke zin van het woord, dus objectief-empirisch. Haar kracht ligt in de systematische analyse van wat zich op een van de vele ervaringsniveaus aandient als objectief feitenmateriaal. De methode van de filosofie is eveneens empirisch maar dan in een reflectieve zin van het woord. Ze gaat bij de feiten maar vooral ook bij zichzelf te rade. Ze pleegt te reflecteren op de manier waarop wij mensen de feiten ervaren, kortweg gezegd, te reflecteren op de object-ervaring. Daarom noem ik de methode van de filosofie reflectief-empirisch.⁴

De taak van de filosofie ontvouwt zich van hieruit drieledig. Ze is allereerst systematisch. In dat kader bezint ze zich op de vraag hoe en onder welke structurele voorwaarden de ervaring van de objectieve werkelijkheid zich in ons bewustzijn voltrekt. Ze is vervolgens methodologisch. In dat verband gaat ze na hoe de volle ervaring zich versmalt en verbijzondert in het specifieke beroep dat de vakwetenschappen op de ervaring doen. Ze is, ten slotte, kritisch. In die context stelt ze zich de vraag of bepaalde scholen en denkrichtingen in de diverse vakwetenschappen niet met hun specialistische kennis aan de haal gaan, haar opblazend tot de volle waarheid. Kortom, ook de filosofie steunt op ervaring maar ze gaat er anders mee om dan de vakdisciplines. 1. Ze analyseert de structurele voorwaarden die grondlegend zijn voor de manier waarop wij mensen de wereld ervaren. 2. Ze zoomt in op de uitgangspunten en methodes van de vakwetenschappen en op haar onderlinge verhoudingen. 3. Ze ontwikkelt zich tot het kritische geweten van de onderscheiden vakwetenschappen.

Ik weet het, dit klinkt allemaal behoorlijk abstract. Laat ik daarom een illustratie geven van het verschil tussen de vakwetenschap, gefixeerd op ervaringsobjecten, en de filosofie, gefixeerd op ervaringscondities. Ik kies als voorbeeld de visuele waarneming. Wie zijn ogen de kost geeft, wordt altijd in eerste instantie getroffen door dingen die we direct voor ogen heb-

4 Zie Jacob Klapwijk, "Ethisch pluralisme en de opdringerigheid van het universele," in: *Pluralisme: Cultuurfilosofische studies*, red. Theo de Boer e.a. (Amsterdam/Meppel: Boom, 1995), pp.182-185.

ben: de waarnemingsobjecten. Maar bij enig nadenken moet je constateren dat in de waarneming ook andere zaken een rol spelen, zaken die zich niet objectief in de ervaring aandienen maar die toch een onmisbare conditie voor het waarnemen zijn. Ik noem de onmisbaarheid van een lichtbron. Stel, het is de hele dag bewolkt geweest. Dan kan ik me 's avonds toch laten ontvallen: Ik heb de hele dag geen zon gezien maar ze deed haar best want anders had ik niets gezien! Met zo'n opmerking zeg ik in feite dat in de visuele ervaring de zon niet fungeert als waarnemingsobject maar als waarnemingsconditie.

Zo ongeveer staan de zaken ook in de filosofie. De filosoof schuimt de ervaring af, op zoek niet naar de objectieve feiten die in de ervaring verschijnen, maar naar de universele voorwaarden die op de een of andere manier in de ervaring schuilgaan (en waaraan de metafysica ons op haar manier telkens weer herinnert). Hij is bij voorbeeld geïnteresseerd in het proces van logische kennisverwerving. In dat geval staat hij niet stil bij de vraag hoe we de ervaringsobjecten logisch kunnen begrijpen. Nee, hij raakt gefascineerd door wat zich *niet* in de ervaring aandient, zich veeleer verbergt, en wat zich niettemin in het begrijpen van de ervaringswerkelijkheid als een loodzware conditie doet gelden: een maatstaf van kennis. Hij redeneert ongeveer als volgt. Het project van de wetenschap staat en valt met het beroep op objectieve feiten. Maar die feiten kunnen niet het enige zijn want bij een feitelijk verschil van mening roept men uit: 'dat is niet waar!' Plotseling appelleert men aan waarheid als een universele kennisbron of kennismaatstaf, een allen verplichtende conditie voor het kennen in het licht waarvan objectkennis pas mogelijk wordt.

De filosoof heeft meer van dit soort fascinaties in huis. Hij vraagt zich af of je niet op een soortgelijke manier moet doorvragen naar algemene voorwaarden van kennis en ervaring bij niet-logische kennisvormen, bijvoorbeeld als het gaat om morele of esthetische of religieuze kennis. Zijn ook dit geen gestructureerde kennisvormen, en stuiten we niet ook hier bij meningsverschillen op algemene ordeningsprincipes of kennismaatstaven van solidariteit, artistieke en Godsvertrouwen? Ook dat zijn maatstaven die we nooit als objecten in de vingers zullen krijgen, en toch zijn het geen ijle, metafysische luchtkastelen, waar we in de ervaring niets mee kunnen aanvangen. Integendeel, bij discussies over de authenticiteit van onze ervaringen in moraal, kunst en godsdienst beroepen we ons juist op zulke ordeningsprincipes. Op de een of andere manier vormen ze een onmisbare grondslag van onze ervaringen.

Ik keer terug tot mijn vertrekpunt. Rechtgeaarde filosofie stelt zich op het standpunt van de ervaring. In dat opzicht lijkt ze als twee druppels water op de overige empirische wetenschappen. Ze heeft echter wel een ge-

heel eigen insteek. Richten de overige wetenschappen zich op de bijzondere ervaringsobjecten die zich aftekenen op een specifiek zijnsniveau (de fysica op fysische objecten, de biologie op biotische objecten enz.), de filosofie heeft een algemener oogmerk. Ze blijft de ervaringswereld trouw en een van de meest zwaarwegende taken zal hierbij steeds weer zijn om zich te oriënteren op de algemene ordeningsprincipes die de ervaring op de onderscheiden zijnsniveaus constitueren en reguleren. Die taak wettigt mijn uitgangstelling: Filosofie is anders dan alle andere wetenschappen.